

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 44 Volume: 9 Issue: 44

Haziran 2016 June 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

16. YÜZYIL KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE SURİYE TOPRAKLARI SYRIA TERRITORY IN THE 16th CENTURY CLASSICAL TURKISH POETRY

Sümeyye YILDIZ YILDIRIM*

Öz

Birkaç yıldır, sürekli yaşanan iç savaşla gündeme gelen Suriye ve sınırları içerisindeki şehirler, yüzyıllardan beri pek çok medeniyeti barındırmış; Anadolu-Mezopotamya, Akdeniz-İran arasındaki yolların kesişme noktası olması gibi sebeplerle de ticari ve kültürel açıdan zengin yerleşim merkezleri haline gelmişlerdir. Suriye, bu yollardan sefere çıkan orduların yağmasına maruz kalarak devamlı zarar görmüş olsa da, uzun yıllar boyunca önemini yitirmemiş bir ülke olmayı başarmıştır. Ancak 2011 yılı Mart ayında başlayan iç savaş ile ülke içerisindeki hemen hemen tüm tarihî zenginlik yok olma aşamasına gelmiştir.

Makalede, günümüzde Suriye sınırları içerisinde kalan yerleşim yerlerinin, 16. asır klasik şiirine nasıl yansıtıldığı üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla, söz konusu yüzyılda yaşamış 108 şairin divanı taranmış, Suriye şehirleri ile ilgili beyitler fişlenmiştir. Şehirler ve özellikleri verilirken, alfabetik sıra gözetilmiştir. Divanlarda tespit edilen her şehir hakkında kısa bilgiler verilmiş, daha sonra şehirlerin geçtiği beyitler üzerinden yorumlar yapılmıştır. Şehirlerin metinlerdeki geçme sıklıkları tespit edilmiş ve bunlar, grafiklerle desteklenmiştir. Aynı hayallerin işlendiğini gördüğümüz beyitlerin bir kısmı incelemeye tabi tutulmuş; tasnif ve inceleme dışında kalan beyitler ise grafikteki sayılara dâhil edilmiştir. Beyitlerin geçtiği divan ismi ve numaraları, nazım şeklinin ismi ile birlikte parantez içinde belirtilmiştir. Çalışmada, divanlarda geçen söz konusu şehirlerin 16. yüzyılda Osmanlı Devleti zamanında nasıl kullanıldığı tespit edilmiş; kullanımdaki farklılıklar başlıklarda verilmiştir. Divanlarda geçen şehirlerin bazılarının gidilip görüldüğü için gerçek anlamda kullanıldığı ve sosyo-kültürel, siyasi ve tarihî özelliklerinin belirtildiği; bazılarının ise divan şiirinin geleneği çerçevesinde birbirinden farklı hayallerle, mecazlı bir şekilde işlendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: 16. Yüzyıl, Divan, Suriye, Halep, Hama, Şam.

Abstract

For several years, all the cities inside of the Syrian board which had to face many wars, were for centuries the center of many civilisations: e.g Anatolian-Mesopotamia; and being the crosspoint between Mediterranean-Iran are the other reasons in those years for Syrian's development in trade and culturally rich settlement. Although being exposed to different spoils for long times, Syria nevertheless loses its importance. But with the beginning of the civil war in march 2011, historical riches almost are very closed to disappear.

In this article it is tried to show how today the settlements in Syria were reflected in the 16th century Classical Turkish Poetry. With this goal, Divans of 108 poets living in those years, are scanned; couplets about Syria are researched. Cities and their features are given alphabetically. There are also short informations and comments about cities, written in Divans. It's graphically drawn how often several cities are named in poems. The Divans and their numbers are noticed in brackets. This work shows also the cities' situations in the time of the Ottoman Empire, so today's differences can be compared. A few of those cities are visited and therefore it could be said that some of the socio - culturel, political and historical specified features remarked in Divans, are really based on a real floor, and some of them are just dreamed metaphorically by the poets.

Keywords: 16th century, Syria, Divan, Aleppo, Hama, Damascus

Giriş

Resmî adı, “el-Cumhûriyyetü'l-Arabiyyetü's-Sûriyye” olan Suriye, Türkiye'nin komşusudur ve Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerdendir. Ekonomisi tarım, hayvancılık ve yer altı kaynaklarına (petrol, fosfat, doğalgaz, asfaltit) dayanır (Şahin, 2009: 545). Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapan ülke, 1516 Mercidabık Zaferi ile Osmanlı topraklarına katılmış; I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı idaresinden çıkmıştır.

Yaptığımız inceleme sonucunda Suriye topraklarının klasik Türk şairleri için de önem arz ettiği görülmüştür. Şairler, Şam başta olmak üzere, Halep ve Hama'yı çeşitli özellikleriyle anmış; Osmanlı Devleti zamanında bu şehirlerin hangi özelliklerle öne çıktığını göstermişlerdir.

1. HALEB (HALEP)

Şam'dan sonra Suriye'nin ikinci büyük şehridir. Eski kaynaklarda adı Halaba, Halman, Halwan gibi değişik şekillerde geçen Halep, Anadolu-Mezopotamya, Akdeniz-İran arasındaki yolların kesişme noktası olması sebebiyle, hem ticarî ve kültürel açıdan çok gelişmiş, hem de bu yollardan sefere çıkan orduların tahribatına maruz kalarak devamlı zarar görmüştür (Yâzıcı, 1997: 239). Gösterişli bir kalenin süslediği Halep'in ev, cami, kilise ve dükkânlarının pek çoğu yerel taş ocaklarından elde edilen taşlardan inşa edilmişti. Bu özellik beldeye, “Halebü's-Şehbâ” lakabını kazandırmıştır. Bu lakap, Arapçada “süt, süt sağma” anlamına gelen “haleb” kelimesi üzerinde bir anlam oyununu da içerir (Eldem, Goffman ve Masters, 2003: 21).

* Arş.Gör., Dr., Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, smeyye_yldz@windowslive.com

Şekil 1. Halep Şehri (<https://www.google.com.tr/maps>)

Şehir 1516'da, Yavuz Sultan Selim tarafından, Mercidâbık Savaşı'ndan sonra ele geçirilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde Halep Beylerbeyliği kurulması, şehre verilen önemin bir göstergesidir. Doğu Arabistan'ın Osmanlı kontrolüne girmesiyle birlikte Halep, Doğu Akdeniz bölgesinde önemli bir ticaret merkezi olarak Şam'ın da önüne geçmiştir (Masters, 1997: 244-245). Şehrin güvenli olması, hububat üretiminin önem verilmesi, Osmanlı ekâbirinin şehirde çok büyük imaretler inşa ettirmesi, çok sayıda koyun sürülerine sahip olan Türkmenlerin bu bölgeye yerleşmiş olmaları, özellikle İran'a yapılan seferlerde ordunun zahire ve barut ihtiyacının buradan karşılanıyor olması (Çakar, 2003b: 305-306) gibi pek çok sebep, Halep'i özellikle 16. asır Osmanlı devrinde çok önemli bir yere yerleştirmiştir.

16. asırdan itibaren, özellikle de 17. asırda¹ klasik Türk şairleri tarafından şiirlere konu edilen Halep, birkaç başlık altında işlenebilir:

1.1. Halep-Arap Şehri

Klasik Türk şiirinin bazı beyitlerinde Halep, bir Arap şehri olması dolayısıyla anılmıştır.

Arap ülkelerinin yüzünde bir ben olan Halep, zevkte Me'vâ cennetinin saraylarının bulunduğu meydan gibidir:

Haleb kim hâl-i rûy-ı çihre-i milk-i 'Arab'dur ol

Safâda gayret-i sahn-ı sarây-ı cennetü'l-me'vâ (Süheylî Divanı, Kıt'a.2/2)

Ravzî, karşılaştığı güzele Arap ve Halepli olduğunu söyler:

Bir hûb Rûmi didi bana hey arab arab

Yirün senün ne yirdür ayıtdum Haleb Haleb (Ravzî Divanı, Gazel.112/1)

Bir Rumlu güzel bana dedi ki: "Hey Arap Arap! Sen nerelisin?"; Dedim ki: "Halep Halep".

Aslında Balıkesir'in Edincik ilçesinden olan şairin, kendini "Arap" ve "Halepli" olarak tanıtmaması, esmer tenli bir kişi olduğunun göstergesidir, diyebiliriz.

1.2. Halep-İlim

Garîkî'de Halep, ilim merkezi olma yönüyle öne çıkmıştır. "İlim Çin'de de olsa gidip alınır" (Aclûnî, 1997: n.397) hadis-i şerifine atıf yapılarak, buradaki Çin ülkesinden kastın Şam ve Halep olmadığı, gönül olduğu vurgulanır. Gönül, ilmin merkezidir:

Utlübü'l 'ilme didi lev-bi's-Sîn

Dil durur Sîn sanma Şâm u Haleb (Garîkî Divanı, Gazel.143/7)

1.3. Halep-Şam, Mısır

¹ 17. yüzyıl şairlerinin Halep'ten nasıl söz ettiklerine dair bkz. (Aydemir, 2007:, 179-190).

Halep, bazı beyitlerde Şam ve Mısır ile birlikte anılır. Bu mısralarda Şam, “şehir, akşam, doğu tarafındaki ülkeler” anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Ey güzellik Mısır’ına cömertlik şahı (olan sevgili)! Halep’te oturan, saçının karanlığını Rûm’un yüzüne değişmesin. Beyitte “şam” kelimesinin “karanlık, akşam” anlamı kullanılmıştır. Fakat Halep şehrine yakın olan Şam şehri de çağrıştırıldığı için iham-ı tenasüp yapılmıştır.

Ey Mısır-ı hüsne şâh-ı kerem şâm-ı zülfiñi

Virmeye rûz-ı Rûm’a olan sâkin-i Haleb (Za’fî-i Gülşenî Divanı, Gazel.16/3)

Za’fî-i Gülşenî, Halep’i andığı bir diğer beyitinde Muhammed adlı bir şahıstan bahseder. Kendisi Halep’in kadısıdır ve beyitten anlaşıldığı kadarıyla, Mısır’a atanmıştır:

Mısır’a geldükde Muhammed târihin Za’fî didi

Ol aziz-i mülk-i Mısır u hâkim-i şehri Haleb (Za’fî-i Gülşenî Divanı, Gazel.19/5)

Sehâbî, sevgiliye öyle âşiktir ki, aşkının esiri olmuştur. Ona göre sevgili için çekilen gamının zindanı ile ahun ateşi, Şam şehrinde ve Halep sancağından yeğdir:

Esîr-i ‘ışka zindân-ı gamuñla nâr-ı âhıdur

Sevâd-ı mülk-i Şâm u sancak-ı mîr-i Haleb’den yeg (Sehâbî Divanı, Gazel.215/5)

Beyitte mübalağa ile birlikte, mürettep leff ü neşr yapılmıştır. Zindân-ı gam, “siyah, akşam” manalarına da gelen Şam şehrinde; ah ateşi de Halep sancağından üstün tutulmuştur.

Gelibolulu Âlî de Halep ve Şam’ı bu şekilde kullanır:

Kuluñ yâ Mısra gönder yâ Haleb şehrine sultânım

Sevâd-ı şâma dönsün kilik-i tedbîriyle her yazı (Gelibolulu Âlî, Gazel.541/7)

Ey sultanım! Bu köleni ya Mısır’a ya Halep şehrine gönder ki, tedbir kalemîyle her yazı akşam karanlığına dönsün.

“Akşam, karanlık” anlamlarına gelen “şâm” kelimesi, aynı zamanda Halep’e yakınlığı ile bilinen Şam şehrinde de hatırlatmaktadır. Bu sebeple beyitte, iham-ı tenasüp sanatı vardır. Ayrıca “sevâd” kelimesinin diğer anlamı da “şehir, kasaba, köy”dür. Bu durum da adı geçen sanatı pekiştirmektedir.

Aşağıdaki beyitte, “Bir içim suya karşılık olarak Halep, Şam ve Mısır’ı veren büyükler gördüm” diyen Fidâyî hem gerçek manada adı geçen yerlerin kuraklığına işaret etmiş, hem de “çok güzel bir sevgiliye bu yerleri feda etmek” anlamında mecazî olarak kullanmıştır:

Haleb ü Şâm u Mısırı virdiler

Bir içim suya mihterân gördüm (Fidâyî Divanı, K.6/231)

Ravzî için Halep ve Şam, şeker dudaklı sevgili ile gezilecek yerlerdir:

Mısır’ı terk eyleyelüm gel beri ey la’li şeker

Varalum seyr idelüm yâ Haleb’i yâ Şâm’ı (Ravzî Divanı, Gazel.603/4)

Halep’in, Şam ve Mısır ile birlikte kullanıldığı bir diğer beyit de Garâmî’ye aittir:

Yûsuf’ını süreyin ben Mısır’uñ

Şâm’a gitsün diler ise Haleb’e (Garâmî Divanı, Gazel.1301/2)

1.4. Halep-Şişe, Cam

Ticaretin yanı sıra önemli bir sanayi merkezi olan Halep, cam, çimento ve tekstil fabrikaları (Harîtanî, 1997: 248) ile öne çıkmaktadır. Halep, klasik Türk şiirinde “cam, şişe” ile birlikte anılır.

Nazmî, Halep camının elden düşmemesi gerektiğini söyler:

Hattın idem dirseñ Nazmî diyâr-ı Şâmuñ

Şevk ü zevk ile elüñden koma câm-ı Halebi (Nazmî Divanı, Gazel.6662/5)

Cam iççiliğinin yoğun şekilde yapıldığı Halep’te imal edilen ve “câm, zücâc” olarak da isimlendirilen “kadeh”ler meşhurdur (Kartal, 2014: 80). Behîştî, Halep’i “zücâc” ile anar:

Şâm-ı gamda dil ider ‘ışkuñu âlemlere fâş

Ki nihân eyleyimez şem’i zücâc-ı Halebî (Behîştî Divanı, Gazel.561/3)

(Ey Sevgili!) Nasıl ki Halebî cam, mumu gizleyemez; (aynen öyle de) gönül, gam gecesinde sana olan aşkını âlemlere açıklar.

Sevgilinin köyü (âşık) gönüllerle şöret yakaladığı gibi, Halep şehri de cam ile şöret bulmuştur:

Buldı dillerle kûyî şöret-i hâs

Nitekim şişe ile şehri Haleb (Edirneli Şevkî Divanı, Gazel.6/8)

Şevkî, gönlünü, parlaklığı ve temizliği sebebiyle cama benzetir ve gönül şehrine sevgiliyi davet etmek ister. Halep’te cam yapımı meşhur olduğu için, gönlünü aynı zamanda Halep şehrine benzetir:

Da’vet etsem o perî şişe gibi gönlümü sır

Kendü şehri mi sanur yohsa diyâr-ı Halebi (Edirneli Şevkî Divanı, Gazel.226/3)

Gönlümü cam gibi sırlayıp, o perî(gibi güzel sevgili)yi davet etsem (n’olur)? Yoksa Halep’i kendi şehri mi zannediyor?

1.5. Tasnife Girmeyen Diğer Beyitler

Halep'in, çeşitli dönemlerde buraya vali olan devlet büyüklerinin övüldüğü manzumelerde de anıldığı görülür.

Ulvî, Halep Defterdârı Halil Paşa'yı medhettiği kasidesinde zorluklar içinde geçen hayatını ve bulunduğu müşkil durumu memduhuna açmak ister. Bunun yolu da Halep'e gitmekten geçer:

Didi var hâlini Defter-dâra arz eyle

Haleb şehrini seyr it gerçi itdüñ niçe seyrânı

(Derzizâde Ulvî Divanı, Kaside.23/10)

Süheylî, Halep muhasebeciliği (Harmancı, 2007: 17) yaptığı bilinen bir şairdir. Şehirde bulunduğu süre zarfında bazı tarihi olayları da şiirine yansıtmıştır. Şair, Canbolatoğlu Hüseyin Paşa'nın Halep beylerbeyi olması üzerine yazdığı bir manzumede, hadiseye tarih düşürmüştür:

Didi bir pîr târihin Süheylî müjdeler kıldı

Haleb beglerbegisi oldu ümn ile Hüseyin Paşa (Süheylî Divanı, Kıt'a.2/5)

Hüseyin Paşa'nın vefatından sonra yazdığı başka bir tarih kıtasında ise şair, Hüseyin Paşa ve Nasûh Paşa'nın savaşıp Halep Kalesi'nin kuşatılmasına, çekişme sonunda Nasûh Paşa'nın kaleden çıkartılması ve eyaletin Hüseyin Paşa'ya verilmesine vurgu yapar:

Nasûh'ı darb ile tarh eyleyenler buldı târihin

Hüseyin Paşa-yı kâmil vâlî-i şehr-i Haleb oldu 1014/1605

(Süheylî Divanı, Kıt'a.33/3)

Hayâlî Bey, ceylana benzettiği Halep güzellerini över. Şair beyitte, gerçek anlamıyla, şehrin av mekânı olmasından bahsediyor olabilir:

Hayâlî çeşmi ceylân dilrübâlar seyrin eylersin

Bu mevsimde şikâra yer mi var şehr-i Halebden yeg (Hayâlî Divanı, Gazel.294/5)

Ey Hayâlî! Gözü ceylan sevgilileri seyredersin. Bu mevsimde avlanmak için Halep şehrinden daha iyi bir yer var mı?

Yine Hayâlî, Halep'i meyhane ile karşılaştırır ve meyhaneyi bu şehre tercih eder:

Ne var âlemde ey zâhid bugün ayş ü tarabdan yeg

Bana bir künc-i meyhâne gelir şehr-i Halebden yeg (Hayâlî Divanı, Gazel.303/1)

Ey zâhid! Bugün yiyip içmekten, zevk u safûdan daha önemli bir şey var mı bu âlemde? Bir meyhane köşesi bana Halep şehrinden bile daha hoş gelir.

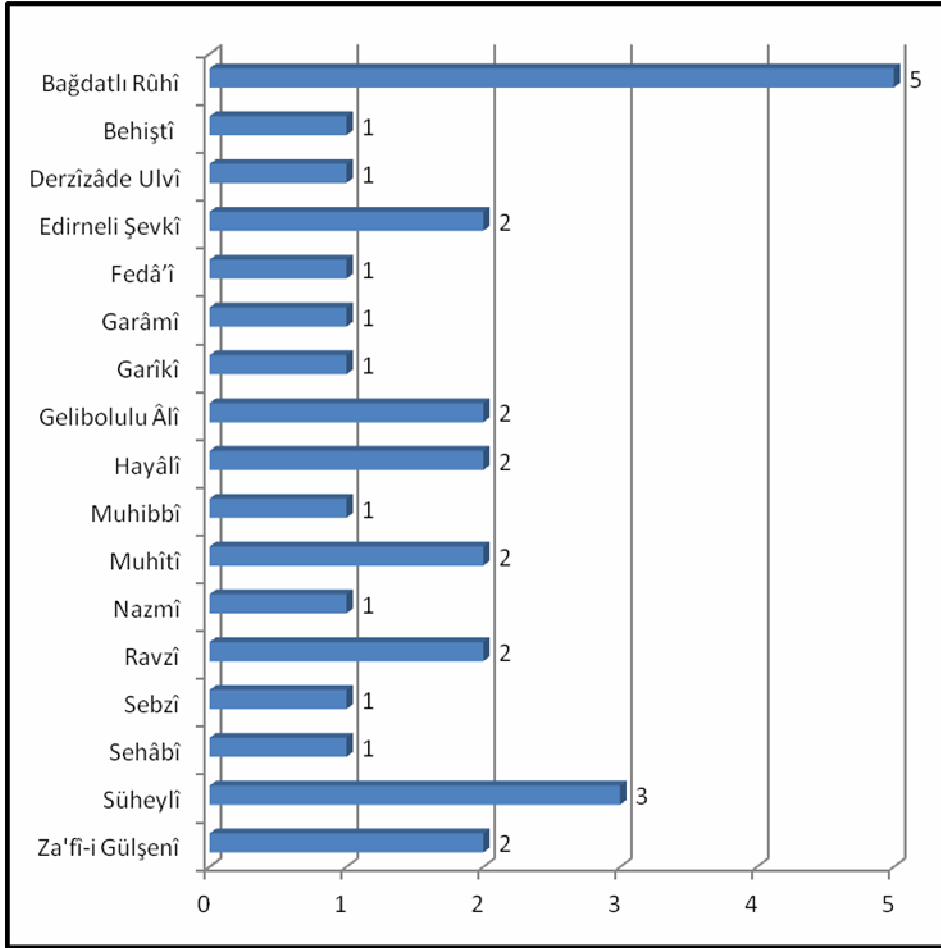
Sebzî, Şâmî adlı bir zatın hizmetine girmek ister. Eğer bu dileği gerçekleşirse Mısır, Halep ve Şam'ı onun uğruna feda edeceğini söyleyerek mübalağa yapar:

Ger kabûlitse beni hudmete ey dil Şâmî

Aña şükrâne virem Mısır u Haleble Şâm'ı (Sebzî Divanı, Gazel.892/1)

Tablo 1. 16. yüzyıl divan şiirinde Halep şehrinin geçme sıklığı

² Canbolatoğulları, Kilis, Azâz ve Halep taraflarında ortaya çıkan bir Dürzî ailesidir. Aileye adını veren Canbolat Bey, Osmanlı sarayında yetişmiş ve çeşitli dönemlerde isyan bastırmak gibi yaptığı güzel işlerle itibar kazanmış bir şahsiyettir. Oğlu Hüseyin Paşa'ya Kilis sancağı ocaklık olarak verilmiştir. Suriye'de meydana gelen isyanları bastırmada ön saflarda yer alan Hüseyin Paşa, itibarını arttırarak nüfuzunu genişletmiş; azledilen Nasûh Paşa'nın yerine Halep valisi olmuştur. Ancak Nasûh Paşa, ocaklık olarak sancak beyi bulunanlara Beylerbeyilik verilmesinin kurallara aykırı olduğunu iddia ederek Hüseyin Paşa'ya karşı direnmiştir. Bu olay üzerine üç ay boyunca Halep'i kuşatan Hüseyin Bey, kaleyi almayı başarmıştır (İlgürel, 1993: 144).

Tabloda da görüldüğü üzere Halep, en çok Bağdatlı Rûhî tarafından kullanılmıştır. Şairin bu topraklarda yaşaması ve yaşadığı yerleri şiirine aktarması bu durumda etkindir, diyebiliriz. Halep muhasebeciliği yaptığı bilinen Süheyli de mesleğini icra ettiği şehri ve şehirde gerçekleşen bazı tarihi olayları da şiirine yansıtmayı ihmal etmemiştir.

2. HAMA

Suriye'nin orta kısmında, Âsi nehri kıyısında kurulmuş olan bir şehirdir. Tarihi M.Ö. 14. yüzyıllara kadar dayanan şehrin ilk kurucusu, Evliyâ Çelebi'ye göre, Hz.Nuh'un oğlu Hâm (Evliyâ Çelebi, 2011a: 3/39)'dır. Şehir, Yavuz Sultan Selim'in Suriye-Mısır seferi sırasında Osmanlı idaresine girmiştir. Kanunî zamanında ise Şam Beylerbeyiliğine bağlı bir sancak konumundadır (Mantran, 1997: 397).

Şekil 2. Hama Şehri (<https://www.google.com.tr/maps>)

16. yüzyıl klasik şiirinde Hama'ya, yalnızca *Gedizli Kabûlî Divanı*'nda rastlanmıştır. Divanda, Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya sunulan (Erdoğan, 2013: 97) arz-ı hâl türünde bir mesnevîde şair, Hama'nın kadılığını ister. Bunu söylerken de öncelikle, hacetine bir zemin hazırlama sadedinde, tüm kadınların toplanarak kendisini bir beldeye layık gördüklerini iddia eder:

Ol durur kim cemî-i kâdiler
Bir bölük hakk-ı şer'e râziler
Cem' olup bir yire yesâr u yemîn
Bize bir matlab itdiler ta'yîn (Kabûlî Divanı, Mesnevî.8/22-23)
Bu beldenin adı Hama'dır:

Nâmı ol matlabuñ kazâ-i Hamâ
Bize telhîs olunmuş idi şehâ (Kabûlî Divanı, Mesnevî.8/24)

Ancak Hama'nın hâl-i hazırındaki kadısı, Beylerbeyi Mehmed Paşa tarafından desteklenmekte, himaye edilmektedir:

Siz Hamâyı himâyet itmişsiz
Hâkimine inâyet itmişsiz (Kabûlî Divanı, Mesnevî.8/25)

Başkalarına böyle ihsanlar edilirken, kendisi bu lütuflardan mahrum kalmıştır. Bunun üzerine ümidini yitiren şair, başka bir yere tayin edilmek istemekte, bunu da "şefaate isteme" yoluyla dile getirmektedir:

Sizden ol ehl-i hükme bu ihsan
Bendeye oldı mûcib-i hurmân
Çünkü ol hakdan olduñuz mâni'
Bize de birine oluñ şâfi' (Kabûlî Divanı, Mesnevî.8/26-27)

3. ŞAM/ŞÂM/DİMİŞK/TİMİŞK

Günümüzde Suriye'nin başkenti olan Şam, içinde barındırdığı kültürel ve dinî değerler ile tüm İslam dünyası tarafından önemli addedilen bir şehirdir. Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra gelen (Onay, 2000: 414) muhterem beldelerdendir. Asurca "Dimaşki, Timaşgi" (Hartman, 1997: 298), Arapça Dimaşk, Dimaşku's-şâm (Samıkıran, 2013: 1) isimleriyle bilinen şehir, 1521 Osmanlı hâkimiyetinden sonra Suriye-Filistin bölgesini ifade için kullanılan "Şam" ismi ile anılmaya başlandı. Günümüzde de bu şekilde bilinmektedir (Tomar, 2010: 311).

Şekil 3. Şam Şehri (<https://www.google.com.tr/maps>)

Şam'a iki kez geldiğini belirten Evliyâ Çelebi'ye göre Şam'ın kuruluşu Hz.Nuh'un oğlu Sâm'a dayanır. Sâm'dan galat olarak Şâm derler (Evliyâ Çelebi, 2011b: 9/266). Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Osmanlı idaresi altına giren Şam, padişahın vefatından sonra ve 18. yüzyıl sonlarına kadar çeşitli isyanlara maruz kaldı. Geçirdiği isyanlara vedepremelere rağmen ayakta kalmayı başarabilen şehir, Osmanlı döneminde ayrı bir öneme sahipti. Şehrin dini, sosyokültürel ve ticari hayatında çok özel bir yeri olan ve her yıl ortalama üç ay şehrin hayatına canlılık katan surre alayları ve hackervanlarının mutlak durağı Şam'dı (Buzpınar, 2010: 315-318).

Şam'ın Osmanlılar zamanında uğradığı değişim ve dönüşümler, genellikle dini ve ekonomik alt yapıya ilişkindir. Şehirdeki çalışmalar, devlet otoritesinin Şam üzerindeki etkisini kuvvetlendirme ve durgunlaşmış ekonomik faaliyetleri canlandırma amacı gütmüştür. Bu çalışma ve ilerlemelerle, Şam'ın ekonomik durumu, 18. asrın başında önemli ölçüde düzelmiş ve gelişmiştir (Leeuwen, 2012: 210).

16. asırda Osmanlı toprakları içerisinde olan şehir, bu yüzyıldaki klâsik Türk şairleri tarafından da sık sık anılır olmuştur. Şam'ın divan şiirinde nasıl kullanıldığı, çeşitli başlıklar halinde şu şekilde gruplanmıştır:

3.1. Şehir Olarak Şam

Şam, Sünbülzâde Vehbî'nin manzum Arapça-Türkçe lugatında³ de söylediği gibi, dünya cenneti olarak anılır ve cennet kokulu bir belde olarak tasvir edilir. Aşağıdaki beyitlerde bu özellikten bahsedilir. Cennet Şam'ın ya altında ya da üstündedir:

Zîr ü bâlâsına bak ol hatt-ı anber-fâmuñ

Cennet altında yâ üstünde demişler Şâmuñ (Bağdatlı Rûhî Divanı, Gazel.695/1)

Şam menziline yaklaştıkça burna cennet kokusu gelmeye başlar:

Cennet kokusu gelmeğe başladı meşâma

Yaklaşdı gibi kâfilemüz menzil-i Şâma (İshak Çelebi Divanı, Gazel.280/1)

Şam, Adn cennetine benzer:

Bizi dâr-ı gam-ı gurbetde sanman zâr u dil-tengüz

Mukîmüz Şâm-ı Adn-âsâ Kudsîlerle hem-rengüz

(Hakâni Mehmed Bey Divanı, Gazel.189/1)

Şam şehrine cennet bahçesi dense yeridir:

Bâg-ı cennet diseler nola sezâ şeh-i Dîmuş

Anda ol hûr u melek yüzlülere 'aşk ola 'aşk (Nazmî Divanı, Müfredat.198)

"Ev" anlamındaki dâr ile "Maddî ve manevî afetlerden korunmuş olma" anlamındaki selâmın birleşmesinden oluşan "Dârü's-selâm" (Topaloğlu, 1993: 377), En'âm⁴ ve Yûnus⁵ Sûrelerinde cennetin ismi olarak geçer. Taşlıcalı Yahyâ için de Şam şehri cennet bahçelerinden bir bahçedir. Rûm'u terk etmeli ve Şam'a, "Dârü's-selâm'a, yani selam yurduna gitmelidir:

Bir gün önürdi mâh gibi şeh-i Şama gel

Seyr eyle bâg-ı cenneti Dârü's-selâma gel (Taşlıcalı Yahyâ Divanı, Gazel.236/1)

³ "Cennetü'd-dünyâ meâli oldı Şâm

Olmaz öyle belde-i cennet-meşâm" (Yurtseven, 2003: 185).

⁴ "Rableri katında selam yurdu (cennet) onlarındır. Allah, yapmakta oldukları şeylerden dolayı onların dostudur." (DİB, En'âm: 6/127)

⁵ "Allah esenlik yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir." (DİB, Yûnus: 10/25)

Devr-i kamerde fitne-i âhir zamân gibi
Terk eyle Rûmî Şâma revân ol kıyama gel (Taşlıcalı Yahyâ Divanı, Gazel.236/2)
Bal ü per aç hilâl gibi şehir-i Şâmdan
İrgür nigâra nâmemi var ey hamâme gel (Taşlıcalı Yahyâ Divanı, Gazel.236/4)
Enverî, bir aydır göremediği sevgilisinin Şam'a gittiğinden şüphelenir:
Bir ay oldu bu şehir içre görünmez mâh-ı tâbânım
Diyâr-ı Şâm'a gitmiş yokla var iy peyk-i efgânım (Enverî Divanı, Gazel.175/1)
Ulvî ve Hakânî Anadolu'yu terk edip Şam'a gitmek isterler:
Terk idüp milket-i Rûm'ı n'ola gitsem Şâm'a
Bana bend eyledi gîsûyî izâr-ı cânân (Derzizâde Ulvî Divanı, Kaside.20/11)
Ne kadar zahmet ise Hakânî
Rûmî terk ile Şâm'a 'azm idelüm (Hakânî Mehmed Bey Divanı, Gazel.389/7)
Nazmî için Kudüs ve Şam, varıp yüz sürülmesi gereken mukaddes beldelerdir:
Şeref-i arz-ı mukaddesle müşerref olur
Her kişi vara yüz süriye Kuds ü Şâma (Nazmî Divanı, Gazel.5865/4)
Ancak şair, kendi yurdunun şehirlerini göz ardı edemez. Edirne, Bursa ve İstanbul, Mısır, Şam ve Halep kadar kıymetlidir:
Edrine vü Bûrsa vü İstânbûluñ
Beñzeridür Mısırla Şâm u Haleb (Nazmî Divanı, Gazel.767/7)
Ravzî için Halep ve Şam, şeker dudaklı sevgili ile gezilecek yerlerdir:
Mısr'ı terk eyleyelüm gel beri ey la'li şeker
Varalum seyr idelüm yâ Haleb'i yâ Şâm'ı (Ravzî Divanı, Gazel.603/4)
Aşkî, ömürde mutlaka Şam'ı ziyaret etmek gerektiğini, sevgilinin ayva tüyü ve saçı ile irtibatlandırarak söyler. Sevgilinin saçı siyahtır. Bu sebeple Şam'ın "kara" anlamını hatırlatır. Şam kelimesi tevriyeli kullanılmıştır:

Hatı geldükde dilâ zülfini eyle mesken
Devr-i âhirde kişinüñ turagı Şâm gerek (Üsküdarlı Aşkî Divanı, Gazel.249/3)

3.2. Târîh ve Medhiyyelerde Şam

*Divan'*ında, devrindeki pek çok siyasi vakaya ışık tutan Nazmî, "Târîh-i Kâdî-i Şâm Şoden-i Hasan Beg" başlıklı manzumede, adı geçen şahsın Şam'a kadı olmasına tarih düşürmüştür. Şam, Hasan Bey ile nizama kavuşmuştur:

Tâ kim kazâ-i Şâm Hasan Beg Efendiye
Virildi tutdı anuñla ol taraf-ı nizâm
İde müyessir aña müyesser tevâliyen
Dahu ziyâde niçe niçe câh-ı ihtirâm
Ol câh-ı devletüñ didi hoş hasb-i hâl-ile
Târîhini müverrihi vâlî-i şer'-i Şâm 959 (Nazmî Divanı, Tarih.306)

Yine Nazmî, "Târîh Mîr-i Mîrânî-i Ahmed Paşa Be-Şâm" başlıklı diğer bir manzumesinde, adı geçen Ahmed Paşa'nın Şam'a beylerbeyi olmasını, bir tarih manzumesi ile tebrik eder. Bir Osmanlı beylerbeyi ve tarihçisi olan Şemsi Ahmed Paşa, henüz Enderun'da iken Kanunî'nin çevresine dâhil olmayı başarabilmiştir. Sultanın maiyetinde Nahcıvan seferinde görev yapmış, sefer dönüşü Şam Beylerbeyiliğine tayin edilmiştir. Fakat aynı esnada Şam kadılığına tayin edilen Şeyhülislam Ebussûud Efendî'nin oğlu Mehmet Çelebi ile yaşadığı anlaşmazlıklar, her iki tarafın da görevinden azline sebebiyet vermiştir (Afyoncu, 2010: 527-528). 1560 yılı sonlarında ise Rumeli Beylerbeyiliğine atanmıştır (Çakar, 2003a: 364).

Ahmed Paşa'ya bol bol dua eden şair, tayin için H.962/M.1555 senesini tarih düşürür:

Sa'âdet birle olduñ tâ ki Şâmuñ mîr-i mîrânı
Ziyâde eyleye Hak dâyimâ ikbâl ü iclâlün
Hemîşe izdiyâd-ı câh-ı devlet birle ol Mevlâ
Müyesser eyleye maksûduñ üzre cümle âmâlün
Olasın niçe hoş-demlerde niçe rûzgâr-ıla
Ola günden güne kadr-i irtifâ'ayla meh ü sâlün
Bu Nazmî bende-i dâ'î o câh-ı 'izz ü ikbâl-ile
Didi târîh-i Şemsi vâlî-i Şâm evc-ı ikbâlün 962 (Nazmî Divanı, Tarih.344)

Hemen bir sonraki "Nev'-i Diğer" başlıklı tarih manzumesi de Ahmed Paşa'ya sunulmuştur. Güneş yüzlü Paşa, Şam'a devlet sabahı şeklinde doğup talih ve şerefle beylerbeyi olmuştur. Söz konusu manzumelerde şair memduhun ismini Ahmed Paşa olarak vermekte, ancak bununla birlikte "şems" kelimesi ile tevriye yaparak Paşa'nın diğer ismini (Şemsi) vurgulamaktadır:

Subh-ı devlet olup iy şems-sûret Şâma

Olduñ ikbâl-ile vü 'izz-ile begler begi tâ (Nazmî Divanı, Tarih.345/1)
Didi ol devlete bu Nazmî-i dâ'î târih
Şâma hâkim olup olduñ bugün Ahmed Paşa sene 962

(Nazmî Divanı, Tarih.345/4)

Nazmî, önce Şam'a vekillik yapan, daha sonra da padişah tarafından defterdarlığa getirilen Ali Bey adlı bir şahıstan da bahseder. Kaynaklarda, kıskançlığından ötürü Başdefterdar İskender Çelebi'yi her fırsatta veziriazam İbrahim Paşa'ya kötüleyen biri olarak geçer (Yıldırım, 2000: 230; Kılıç: 1999). Nakkaş Ali Bey olarak da bilinen bu kişi H.940/M.1533-34 senesinde Şam defterdarlığına tayin edilmiştir:

Mefhar-ı a'yân Ali Beg pür-kerem
Ki olmuş-ıdı Şâma nâzır evvelâ
Vech-i istihkâk-ıla şimdi anı
Şâma defter-dâr itdi pâdişâ
Didi bu Nazmî anuñ târihini
Defteri oldı efendi hâliyâ 940 (Nazmî Divanı, Tarih.39)

Kabûlî, bir şahsın Şam valiliğine tayin olmasına tarih düşürmüştür. Hakkında hiçbir bilgi verilmeyen bu kişinin Şam şehrine teşrif etmesiyle, şairin kalbindeki gam ağırlığı gitmiştir. Bu vakanın tarihi H.989/M.1581'dir:

Ol sadâ-yı rûh-bahş-ı gam-zedâyı diñledüm
Dir kazâ-yı Şâmı teşrif itdi bir şân-ı şerif
Ol sadânuñ istimâ' itdüm me'âlin bi't-temâm
Ey Kabûlî kalbden eskâl-i gam oldı hafif
Hâtıf-ı gayba su'âl itdüm vukû'ından didi
Oldı târihin sorarsañ vâli-i Şâm-ı şerif
Sene 989 [1581] (Kabûlî Divanı, Tarih.13/2-7-8)

Zâtî de Şam şehrine vazifeli olarak giden Bedreddin adlı bir şahıstan övgüyle bahseder:

Şehr-i Şâmı gitdi şevkiyle müşerref itmege
Adı Bedrüddîn idi bir bedr olmuş mâh idi (Zâtî Divanı, C.3, Gazel.1792/4)
Şu seh kim Şâma sultân u on iki şehre hâkimdür
Efendi adı Bedr-üd-dîn kuluñdur cebhesi Kili (Zâtî Divanı, C.3, Gazel.1566/2)

Cinânî, Reisü'l-küttâb Hüseyin Efendi'ye sunduğu bir medhiyede, memduhun Şam kalelerini yerle bir etmesinden söz eder:

Atıldı şevk ile çün bir hevâyî altun top
Kılâ'-ı memleket-i Şâmı kıldı zir ü zeber (Cinânî Divanı, Kaside.31/3)

Süheylî, Şam valisi Osman Paşa'yı, Şam'ın kederini silip ferahlık getirmekle över. Paşa vali olduğundan beri her taraftan zafer haberleri gelmektedir:

Hamdü li'llâh yine teşrif eyledüñ Şâm'ı gelüp
Gitdi gam geldi ferah 'âlem safâ buldı temâm (Süheylî Divanı, Kaside.31/8)
Olalı devlet ile Şâm-ı şerife vâli
Her taraftan yarışup gelmede nusret haberi (Süheylî Divanı, Kaside.38/3)

Yine şair, Abdurrahman adlı Şam kadılarından birinin yaptığı hayırlardan bahseder. Kadı, camileri onarmıştır. Şam şehri onunla şeref bulmuştur:

Kâdî-i Şâm-ı Şerif oldukda
Bir iki câmi'i kıldı ihyâ (Süheylî Divanı, Kıt'a.1/3)
Zihî ravza-i bî-misâl ü şerif
Müşerrefdür anuñla iklim-i Şâm (Süheylî Divanı, Kıt'a.18/3)

Revânî, Sultan Selim'i, bir yılda Mekke, Medine, Mısır ve Şam'ı fethetmesi sebebiyle medheder:
Mekke Medîne Mısır ile Şâm oldı hep senün
Bir yılda kime oldı müyesser bu çâr feth (Revânî Divanı, Kaside.2/8)

3.3. Şam-Akşam/Kara

Şam'ın kelime anlamı "akşam" olup klasik Türk şiirinde bu mânâsıyla tevriye oluşturacak şekilde sıkça kullanılmıştır.

Cenâbî Paşa, meclisteki mumu geceyi aydınlatması ve dimdik durması bakımından Şam şehri komutanına benzetir. Mumun başındaki alev de şekli açısından bu komutanın şapkasıdır:

Mîr-i diyâr-ı Şâm-durur şem'-i bezm kim
Oldı başında şu'lesi zerrîn külâh ana (Cenâbî Paşa Divanı, Gazel.1/3)
Aynı hayali Sebzî de işlemiştir:
Şâhı olmasa idi şem'-i diyâr-ı Şâm'uñ
Şu'leden başına urmaz idi zerrîn-külehi (Sebzî Divanı, Gazel.888/5)

Gam gecesinde aşkını âlemlere açıklayan gönül, Halep camını, kadehini de saklayamaz. İlk bakışta “akşam” anlamında kullanılan Şam’ın “şehir” mânâsı, Halep kelimesiyle hatırlatılmış ve ihâm-ı tenasüp yapılmıştır:

Şâm-ı gamda dil ider ‘ışkuñı ‘âlemlere fâş
Ki nihân eyleyimez şem’i zücâc-ı Halebî (Behiştî Divanı, Gazel.561/3)

3.4. Şam-Cam

Şam, özellikle 14. asırdan, yani Memlûklü hâkimiyetinden bu yana cam endüstrisinde öne çıkar. Batıya yapılan baharat, değerli taş, kumaş, halı ve altın ticaretinin yanında cam ihracatının da azımsanmayacak bir önemi vardır (Tomar, 2010: 314).

16. asır şiirimizde Şam, camdan imal edilen kadehlerle beraber anılmıştır. Kütahyalı Rahîmî, bir devlet büyüğüne yazdığı mesnevisinde, memduhunu güneşe benzetir ve ümit sabahını akşama çevirmemesini dileyerek ondan lütuf ister. Beyitte “Şâm” kelimesi akşam anlamında kullanılmıştır. Ancak, ikinci mısradaki “câm” kelimesi ile şehir manası da hatırlatılmış ve böylelikle ihâm-ı tenasüp sanatı yapılmıştır:

Ümîdüm subhını ey âfitâbum Şâma döndürme
Gözüm yaşını bezm-i Mısrun içre câma döndürme (Rahîmî Divanı, Kaside.9/38)

3.5. Şam-Gül/Gül suyu

Gül, klasik edebiyatta, özellikle manzum eserlerde öne çıkan bir çiçektir. Şairler tarafından sevgilinin en önemli vasıflarını anlatma aracı ilan edilmiştir. Aynı zamanda pek çok dinî metinde, Hz.Muhammed’in remzi olarak kullanılır. Pek çok medeniyette başköşede yer edinen gül, doğuda “seyyidü’l-ezhâr (çiçeklerin efendisi)”, batıda “reine des fleures (çiçeklerin kraliçesi)” (Polat, 2001: 111) olarak isimlendirilmiştir.

Gül gibi, gül suyu da hem geleneksel hem de dinî kültürümüzde yer edinmiştir. Geleneksel olarak, güzel bir koku, şerbet, tatlı çeşnisi gibi şekillerde kullanılan gül suyu; dinî olarak Hz.Muhammed’in kokusunun remzi olması ve alkol içermemesi gibi sebeplerle önemli bir yere sahiptir (Koç Keskin, 2005: 287). Divan şairlerimiz, çeşitli tasvir ve telmihlerle, gül suyunun Şam’da meşhur olduğunu kaydetmişlerdir.

Zâtî bir gazelinde sevgilinin saçından yanağı üzerine damlayan teri Şam’dan gelen gül suyuna benzetir:

Arak tamdı saçından ârızı üzre didi Rûma
Bu müşğ ile mürebba gül suyudur Şâmdan geldi (Zâtî Divanı, C.3, Gazel.1628/5)

Sevgilinin saçından yanağının üzerine ter damladı. Saçı Rûm’a dedi ki, “Bu, misk ile terbiye edilmiş gül suyudur, Şam’dan gelmiştir.”

Şair, aynı zamanda Şam ve Rûm kelimeleri arasında tezat yapmıştır. Sevgilinin yanağı beyazdır ve Rûm’a benzetilir. Saçı ise siyahtır ve diğer anlamı “akşam” olan Şam’a benzetilir.

Taşlıcalı Yahyâ Bey’in bir beyitine göre, Şam’ın meşhur gül suları Kâbe yollarına dökülür. Şair, bu işi Allah’ın yüce meleklerinin yaptığını söyleyerek hadiseye kutsiyet kazandırır:

Görinen şebnem degül lutf ile Ka’be yolların
Her gice şâmî gülâb ile sular Kerrübiyân (Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı, Kaside.2/7)

İbn-i Kemâl de “Şâmî gül-âb”lardan bahseder. Sevgilinin parlak güzelliğine vurgu yapan şair, gözyaşını Şam’ın gül suyuna benzetir ve gözyaşına yüce bir değer yükler. Ayrıca aşağıdaki beyitte, sevgilinin saçının parlaklığını gören âşığın gözleri kamaşmıştır ve böylelikle gözlerinden yaşlar akmaktadır. Öyle ki bu gözyaşı, şairin gözünün şişesini dolduracak kadar fazladır. Bu açıdan düşünüldüğünde, beyitte, Şâmî gül sularının şişelerde saklanmasına da atıf vardır, diyebiliriz:

Tâb-ı hüsnünle kaçan kim zer dizilür zülfüne
Şîşe-i çeşmüm tolu Şâmî gül-âbum var benüm (İbn-i Kemâl Divanı, Gazel.228/5)

3.6. Şam-Güvercin

Arapça’da hamâm/hamâme, Farsça’da kebûter olarak isimlendirilen güvercin, çoğu evcilleşmiş olan, çeşitli türleri kutuplar dışında dünyanın her yerinde yaşayabilen, gagası düz, tüyleri kalın ve sık, vücudu kısa, uzun zaman hızla uçabilmesi dolayısıyla özellikle askerlikte haberleşme işinde kullanılan, tane ve meyve ile beslenen bir kuş türü (Ayverdi 2006, 1122) olarak tanımlanır. Pek çok çeşidi vardır. Bunlardan Şâmî güvercin, divan şiirinin geneline bakıldığında postacılıkla meşhur (Ceylan, 2007: 101) olmuştur. Âşığın aşkını ilan ettiği mektuplar dışında, Osmanlıda da bir şehrin fethedilmesi, kalesinin düşmesi gibi önemli hadiseler bu güvercinlerle üst makamlara iletildi (Önge, 2013: 11).

Ancak 16. asır klasik Türk şiirine bakıldığında ise bu çerçevenin tamamen dışında bir teşbih ile karşılaşılır: Sevgilinin saçı ve kâkülü, “Şâmî kebûter”dir. Bu durumda, hem sevgilinin saçlarının siyah renkte olması hem de eskiden güvercinleri avlamak için saç kullanılması akla gelebilir. Şam şehrine ait olan bu ünlü güvercinin bu şekilde zikredildiği üç beyit tespit edilmiştir.

Görüp iy serv-kâmet kâkül-i şebrengünü didüm
Ser-i serv üzre konmuş güyiyâ Şâmî kebûterdür (Enverî Divanı, Gazel.42/3)

Ey servi boylu (sevgilim)! Gece renkli kâkülünü görüp dedim ki, sanki servinin başı üzre konmuş Şâmî güvercindir.

Hevâyî cinsdür didüm kebûter zülfine yârun

İşitmiş ol meh-i nâ-mihribânüm didi Şâmîdür (Enverî Divanı, Gazel.93/4)

Sevgilinin güvercin saçına hevâî cinstir dedim; o şefkatsiz ve merhametsiz ay (gibi sevgili) bunu işitmiş ve “Şâmî (cinstir)” demiş.

Saklaram Enverî zülfeyni hayâlin yârun

Kafes-i dilde iki Şâmî kebûter yirine (Enverî Divanı, Gazel.236/5)

Ey Enverî! Sevgilinin hayalinin iki (yana sarkan) zülfünü, gönül kafesinde iki Şâmî güvercin yerine saklarım.

3.7. Şam-Hac Yolculuğu

Bilindiği üzere eskiden çeşitli bineklerle aylar süren Hac yolculukları yapılırdı. Anadolu, Rumeli ve Kafkaslardan Mekke ve Medine’ye gitmek üzere yola çıkan hacı adaylarının buldukları kervanların toplanma yeri (Doğan F., 2013: 129) Şam’dı. Hacı adayları, Şam’a kadar at, katır ve eşekle gider, Şam’da ise deveye binerek (Armağan, 2000: 79) yollarına devam ederlerdi. 16. yüzyıl şairleri, Şam’ı bu anlamda da şiirlerine konu etmişlerdir.

Sevgilinin yüzünü Kâbe’ye, saçını da Şam’a benzeten Şemsî Paşa, aynı zamanda Mekke yolu üzerinde bulunan Şam’ı kastederek tevriyeli bir kullanımda bulunmuştur:

Öpmeye hâyil oldu zülfini

Ka’be yolında ugradum Şâm’a (Şemsî Paşa Divanı, Gazel.334/3)

Enverî de sevgilinin saçına takılıp kalmadan yüzünü görmeye nail olmak ister ve bunu “Şam’da kalmayıp Kâbe’ye gitmek” şeklinde aktarır:

Geç gönül zülfi hevâsından ruh-ı dil-dârî gör

Ka’be’ye ‘azm it yüri kalma diyâr-ı Şâm’da (Enverî Divanı, Gazel.255/2)

Süheylî, sevgilinin saçını bir beyitte saça, bir beyitte bene benzetmiş; ancak her iki beyitte de hac yolculuğu hayalini kullanmıştır:

Şimden girü ruhsârına meyl eyle ko zülfin

Geç Şâm’dan iy dil yüri ‘azm-i Harem eyle (Süheylî Divanı, Gazel.311/4)

Kıblem ruhuña hatt-ı siyehfâm yitişdi

Cân Ka’besine kâfile-i Şâm yitişdi (Süheylî Divanı, Gazel.321/1)

3.8. Şam-Hz.İsa

Hiz.İsa, Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok kez adı geçen ve kendisine İncil adlı kitap indirilen peygamberdir. Vefatı, daha doğrusu göğe yükselişi ve kıyametin kopmasından önce tekrar yeryüzüne ineceği meselesi, “nüzü-l-i İsa/nüzül-i Mesih” olarak bilinir. Çeşitli hadis-i şeriflerde kendine yer bulan bu hadiseye ilişkin Kur’ân’da açık bir beyan yoktur. Âlimler tarafından görüş birliğine varılamamış olan rivayete göre Hz. İsa, kıyametin delillerinden biri olan Deccâl ortaya çıktıktan sonra, sabah namazı vaktinde Şam’ın doğusundaki beyaz minareye inecek, Müslümanlara hükmedecek, haçı kırıp domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak, hac ve umre yapacak, Deccâli öldürdükten sonra yedi ya da kırk yıl yaşayacak, daha sonra Şam tarafından esen bir rüzgârın etkisiyle, tüm mü’minlerle birlikte ölecektir (Çelebi, 2000: 472).

Bu mesele, klasik Türk şairi tarafından da işlenmiştir. Beyitlerde nüzü-lün Şam şehrinde, Beyaz Minarede (Ak menâre, menâre-i Beyzâ) ve sabah vakti gerçekleşeceği ayrıntıları atlanmamıştır. Süheylî, “subh” redifli kasidesinde, Hz. İsa’nın ahir zamanda Şam şehrindeki Ak minareye ineceğini söyler. Bilindiği gibi Ak Minâre’den kasıt, ünlü Emeviyye (Ümeyye) Camii’dir:

Âhir zemânda oldu meger şehri-i Şâm’da

İsiyi zemîne inmek için Ak menâre subh (Süheylî Divanı, Kaside.17/7)

Olalı câmi-i Şâma Menâre-i Beyzâ

Firâk subh-ı Mesihâ deme çeker kandîl (Hayâlî Divanı, Gazel.316/4)

Bunların dışında Pîrkâl, Şam’da olan Davud adlı bir mutasavvıftan bahseder. Bu zatın iddiası ise Mehdî’nin gelmesinin yakın olduğudur:

Bugün Şâm içre olan şeyh Dâvud

Bu yıl Mehdî’nün irdi didi ahdi (Pîrkâl Divanı, Muhtelif Manzumeler.74/1)

3.9. Şam-Kâğıt

Suriye ve özelle Şam şehri, insanlık tarihinde yapılmış önemli icatlar arasında olan kâğıdın ilk üretim merkezlerinden biridir. Kaynaklara göre, özellikle 15. asra kadar burada üretilen kâğıt, başta Mısır olmak üzere pek çok ülkeye ihraç edilmiştir. Ancak bu tarihten sonra Avrupa’nın, Suriye iç pazarına ucuz kâğıt sokmasından ve herkesin bu kâğıdı tercih etmeye başlamasından ötürü, kalitesi yüksek ve pahalı olan Şam kâğıdı tercih edilmemeye başlanmıştır. Bu şekilde, Avrupa ülkeleri dâhil pek çok ülkeye ihraç ediliyorken, Avrupa’dan ithal edilir hale gelen kâğıt, Şam piyasasındaki ve ekonomisindeki önemini tamamen yitirmiştir (Amar, 2005: 301-303).

Klasik şiirde sevgilinin yanağı, yüzü, temiz ve pürüzsüz olması sebebiyle boş kâğıt gibidir. Bu yüzdeki ayva tüyleri, yani hat, “yazı” anlamını da içerecek şekilde tevriyeli olarak kullanılır (Tolasa, 2001: 239). Aşağıdaki beyitte yüz, Şam’da üretilen değerli ve kaliteli bir kâğıda benzetilmiştir:

Nesh ider tevkî-i Yâkûtî muhakkak çün gubâr
Hatt-ı Yâkût’uñ Dimişki yüzüne yazup rakam

(Gelibolulu Sürûrî Divanı, Gazel.301/2)

Muhakkak toz, (senin) Yâkût hattının Şâmî yüzüne yazı yazarak Yâkûtî işareti kopyalar.

Beyitte geçen “hatt-ı Yâkût”, ünlü hattat Yâkût el-Müsta’sımî’ye telmihtir. Aklâm-ı sitte denilen altı çeşit yazının klasik ölçülerini belirleyerek hat sanatında önemli yenilikler gerçekleştiren hattat, muhakkak, reyhânî, sülüs ve nesih yazılarını klasik formlarına kavuşturdu. “Kıbletü’l-küttâb” lakabıyla anılan Yâkût’un ünü kısa sürede yayıldı ve Bağdat başta olmak üzere tüm İslam dünyasında saygı gördü, kendisine büyük değer verildi. Osmanlı hat ekolünün kurucusu Şeyh Hamdullah’ın, Yâkût’un yazılarını örnek alarak üslubunu geliştirdiği belirtilir (Serin, 2013: 291-292). Bu bilgilerden yola çıkarak, Gelibolulu Sürûrî’nin beyitinde geçen “nesh” ve “muhakkak” kelimelerinin aynı zamanda bir yazı çeşidi olduğunu ve tevriyeli bir kullanımla, beyitte bu anlamların da hatırlatıldığını söylemeliyiz.

Taşlıcalı Yahyâ, *Divan’*ının dibâcesinde yazma kabiliyetini övdüğü bir mesnevîde defterinin her bir sayfasını saf saf dizilmiş askerlere; siyah mürekkeple yazdığı hattı da Şam zırhlarına benzetir. Beyitte hem Şam’da imal edilen varaklara hem de Şam’ın meşhur savaş aletlerine, zırhlarına telmih vardır, diyebiliriz:

Her varakı oldı sufûf-ı sipâh

Şâmî zırhlar ana hatt-ı siyah (Taşlıcalı Yahyâ Divanı, Dibâce)

Nazmî, birbirine yakın iki şehrin özelliğinden bahseder: Şam’ın kâğıdı üzerine yazılan hat ve Halep’te üretilen cam kadehler:

Hattın idem dirseñ Nazmî diyâr-ı Şâmuñ

Şevk ü zevk ile elüñden koma câm-ı Halebi (Nazmî Divanı, Gazel.6662/5)

3.10. Şam-Kumaş

Kumaş, eski zamanlardan bu yana Şam’ın en önemli ticaret malzemelerinden biridir. B Meşhur Şam kumaşı, çeşitli dönemlerde Osmanlı Devleti’nin ithal ettiği mallar arasındadır ve “Şam atlası, Şam alacası, bürümcük, çitari, çuha, gezi, istabrak, meydanî, sevayî, şal, şeştari” (Salman, 2004: 15-39) gibi özel isimlere ve çeşitlere sahiptir. Osmanlı’da ipek ve keten karışımıyla dokunan ve adına Şam kumaşı veya Dimişki denen geleneksel bir kumaş çeşidi mevcuttur. Diğer bir adı Damasko olan bu kumaş, Şam’da imal edilip İslam ülkelerine ve Avrupa’ya gönderilmiştir.

Şam kumaşı veya Şam atlası, Enverî’nin *Divan’*ına konu olmuştur:

Sana bir müşki Şâmî atlas itmiş zülf-i şeb-rengün

İşitdüm ki yaraşur egnüne iy mâh-ı tâbânüm (Enverî Divanı, Gazel.175/5)

Ey parlak ay (gibi güzel sevgilim)! Duydum ki gece renkli saçın sana misk kokulu bir Şâmî atlas kumaş (dikmiş); sırtına yakışır.

Atlas, ipekten dokunmuş esvaplık bir kumaş olup kırmızı, mavi, yeşil, sarı renklerde ve daima düz renklidir; üzerinde hiçbir tezyinî motif bulunmaz. İncesi, kalını bulunur; fakat her iki çeşidi de serttir (Koçu, 1967: 17). Gök renginde kamerî yakalı Şam atlası, ay yüzlü güzellere yakışır:

Âsumânî kamerî yakalı Şâmî atlas

Gey yaraşur sana gün yüzlüler içre iy mâh (Enverî Divanı, Gazel.215/4)

Emrî, sevgilinin yüzünün vasıflarını anlatırken, Şâmî tafteden bahseder. Tafta veya tafta, ipekli bir kumaş olup yazlık elbise, ferâce ve çarşaf yapımında kullanılan bir çeşittir (Koçu, 1967: 220). Şair, sevgilinin saç ve kâkülü ile Şam kelimesinin “akşam” anlamı arasında ilgi kurmuştur. Sevgilinin misk kokulu ve Şâmî kumaş giymiş olan saç ve kâkülü, gül bahçesine benzeyen yanağını dolaşmaya çıkmış gibidir:

Zülfüñ ile tolanurlardı ‘izâruñ gülşenin

Miskî Şâmî tâfte geymişdi gördüm kâkülüñ (Emrî Divanı, Gazel.258/2)

3.11. Şam-Savaş Aletleri

Geçmişte Şam, savaş aletleri üretmede önde gelen şehirlerdendi. Evliyâ Çelebi’nin de “Dimişki kalkan, Dimişki hışt(mızrak), Dimişki topuz, zırh” (Evliyâ Çelebi, 2011b: 10/73) şeklinde bahsettiği bu aletler meşhurdur ve en tercih edilenlerdir. Bu aletler, 16. asır klasik şiirinde ise genellikle “Şâmî şemşir, Tımsıkî tiğ, Şâmî nîze, suyûf-ı Şâm, hüsâm-ı Şâmî” gibi şekillerde yer edinmiştir.

Âşığın sinesinden çıkan âhın dumanı, yaralayıcılığı ve şekli bakımından Şam’da yapılan kılıçlara benzer:

Dûd-ı âh-ı ‘âşıkı bir Şâmî şemşir eylemiş

Çarh cellâd olmaga beñzer ki tedbir eylemiş (Emrî Divanı, Gazel.224/1)

Felek, tedbir alan bir cellât olmuşa benzer ki, âşığın ahının dumanını Şâmî bir kılıca çevirmiş.

Tiğ-i âhumla kemer-veş ham-ı kaddüm Ulvî

Birisi tîg-i Dımuşkî biridür şehr-i kemer (Derzizâde Ulvî Divanı, Kaside.16/31)

Ey Ulvî! Âh kılıcımınla kemer gibi bükük boyum... Sanki biri Şamlı kılıç, diğeri kemer şehridir.

Sevgilinin yan bakışı, bir kılıç misali kan akıttıcıdır. Fakat bu kılıç, keskinliği ile meşhur Şam kılıcıdır:

Gamzen ol şemşîr-i mîr-i Mısır-ı hüsn-i cân kılıc

Dideñün her lahzası beñzer süyuf-ı Şâmîye (Garâmî Divanı, Gazel.1213/3)

(Ey sevgili!) Yan bakışın, can güzellik ülkesinin sultanının kılıcıdır; gözünün her bakışı da Şamlı kılıçlara benzer.

Virme dil zülfine ol gamze-i hûn-âşâmuñ

Hazer it kesgin olur tîgi diyâr-ı Şâm'ıñ (Süheylî Divanı, Gazel.171/1)

O kan içici bakışının saçlarına gönül verme! Sakın ki, Şâm şehrinin kılıcı keskin olur.

Sevgilinin kirpikleri de Dımuşkî kılıçtır:

Benzedürlerse Dımuşkî kılıca müjgânuñ

Aceb olmaz o meh-i sîm-beden gamlıdır (Bağdatlı Rûhî Divanı, Gazel.356/4)

Zâtî, farklı bir bakış açısıyla bu mazmunu kullanır. Sevgili âşığa hayatta iken o kadar çile çekirmiştir ki, âşık öldüğünde bu cefaların bir bir mezar taşına kazılmasını ister. Kazma işi için kullanılacak alet ise, Şam kılıcıdır:

Zâtîyâ ol seng-dil müjgânu cânım aldugın

Seng-i kabrümde Tımuşkî tîglerle kazalar (Zâtî Divanı, C.1, Gazel.421/7)

Ey Zâtî! Kabir taşına, o taş gönüllünün kirpikleri canımı aldı diye, Şâmî kılıçlarla kazısınlar.

Katı cevr idüp beni saht itdüğün ey seng-dil

Bir Tımuşkî tîg ile kazsam gerekdür mermere (Zâtî Divanı, C.3, Gazel.1411/3)

Ey taş gönüllü! Eziyet edip beni bu kadar zorladığın yetmez mi? (Bu eziyetlerini) Şam'da yapılmış bir kılıç ile mermere kazmam gerekir.

Enverî, "şem" redifli gazelinde, mumun, karanlık askerlerini tarumar edip karanlık ülkesine, yani Şam şehrine hükümdar olduğunu söyler. Mumun başındaki alev ise şekli bakımından mızrağın ucuna, mumun alevle birlikte olan bütün kısmı ise mızrağa benzetilir:

Zulmet asâkirini kılup târumâr şem'

Oldı diyâr-ı Şâm'a dilâ şehriyâr şem'

Bir Şâmî nîze almış ele ucı zer-nişân

Tagıtdı cünd-i şâmı gelip ey nigâr şem' (Enverî Divanı, Gazel.134/1-2)

Sâdık, bir na'tte Hz.Peygamber'i, Şam'dan kurban bayramı hilali tarafından, gümüş kılıflı bir hançer hediye edilmiş sultan olarak niteler:

Sensin ol şeh kim hilâl-i id-i edhâ Şâmdan

Tuhfe iletirdi sana bir hançer-i sîmîn-gılâf (Sâdık Divanı, Gazel.277/2)

Aşağıdaki beyit de Şâmî kılıç ile ilgilidir:

Felekde kehkeşânı hüsâm-ı Şâmîdür

İder meh-i nevi açmağışün aña muskal (Sâdık Divanı, Gazel.483/2)

Bunlardan farklı olarak Üsküdarlı Aşkî, bahar aylarında bahçede boy gösteren taze fidanları Şam askerlerine benzetmiştir:

Her nihâl-i tâzenüñ geydügi ak bayrâmîdür

Bâgda saf bağlamış gûyâ sipâh-ı Şâmîdür

Kûh u sahrâda konup göçmek gönül ârâmıdır

Dostlar evvel bahâr irdi sefer eyyâmıdır (Üsküdarlı Aşkî Divanı, Musammat.61.I/b)

3.12. Şam-Şeker

Osmanlı Devleti için Şam, hammadde olarak kamış alınan yerlerin başında gelmiştir. Şeker, Osmanlı sofrasında 16. yüzyıldan itibaren yer edinmeye başlamıştır. İlk zamanlar, şeker temininde tamamen dışa bağlı olmasına rağmen, Mısır, Kıbrıs ve Şam'ın fethedilmesiyle, nispeten dışa bağımlılıktan kurtulmuştur. Böylelikle şeker ve ondan yapılan yiyecek ve içecekler, her yaş grubunda ve saraydan halka kadar her makamda, hızla ve sevilerek tüketilmeye başlanmıştır (Karademir, 2015: 210-211).

Klasik Türk şiirine bakıldığında, bazı beyitlerde Şam ile şeker arasında ilgi kurulduğuna şahit oluyoruz. Behiştî, "sevgili-dudak-şeker-Şâm" tenasübü ile karşımıza çıkar:

İl şeker yerken lebün kasdında ey meh-rû benüm

Subh-ı devlet başuma lâyık mıdır ki şâm ola (Behiştî Divanı, Gazel.4/4)

Ey ay yüzlü (sevgili)! Başkaları senin dudağını kastederek şeker yerken, zenginlik sabahı benim başuma akşam olmuş; bu bana reva mıdır?

Dudak, baldan tatlıdır ve âşğın hedefidir. Ancak âşık bu hedefe hiç ulaşamamıştır. Âşık, sevgilinin dudaklarını kastederek şeker yiyen yabancılardan şikâyetçidir. Çünkü ona bu bile nasip olmamıştır. Bu nasipsizlik içinde şairin sabahı dahi akşam gibi karanlıktır. Beyitte, Şâm kelimesinin akşam anlamı

kullanılmış, ancak şehir anlamı, “şeker” kelimesi ile hatırlatılmıştır. Böylelikle ihâm-ı tenasüp sanatı yapılmıştır.

Fidâyî, şiirinin özelliğini, “şeker saçması” olarak belirtir. Şeker saçan, tatlı şiiri ile Mısır, Şam, Rum, Rey ve Tebriz şereflelenecektir. Mısır ve Şam’ın şeker kamışı ile meşhur olması, beyite mecazî bir anlam yükler:

Yaz Fidâyî şîr-i şeker-bâruñi olsun revân

Hoş müşerref Mısır u Şâm u Rûm u Rey Tebrîzile (Fidâyî Divanı, Gazel.206/9)

3.13. Şam-Tohum

16. asır klasik Türk şiirinde sadece bir beyitte Şam, tohum ile birlikte anılır:

Rakîb özin dutar hem-ser o serve bir pelîd iken

San anuñ tohmı yâ Bagdâd’dan yâ Şâm’dan geldi

(Gelibolulu Sürûrî Divanı, Gazel.486/2)

Rakîp, alçak, murdar biri iken, kendini o servi boylu sevgiliyle bir tutar. Sanki onun tohumu Bağdat’tan veya Şam’dan gelmiştir.

Bu beyitten, Bağdat ve Şam’ın, tohumları ile ünlü olduğu kanısına varabiliriz. Nitekim güncel meselelere bakıldığında, Amerika-Irak Savaşı’nın temel nedeninin petrol mü yoksa doğal tohumlar mı olduğunun hala büyük tartışmalara sebep olduğu görülür. Hatta Bağdat’daki tohumların Amerika’ya götürülüp yerine, genetiği ile oynanmış, bir sonraki yıla mahsul veremeyecek kadar zayıf tohumların bırakıldığı da iddialar arasındadır.⁶ Bu açıklamalardan yola çıkarak aynı özelliğin Şam’da da olduğunu söylememiz mümkündür. Yukarıdaki beyitte ise -bundan ayrı olarak- Gelibolulu Sürûrî, rakibe laf atarken Bağdat ve Şam tohumuna vurgu yapar.

3.14. Şam-Tüm Doğu Vilâyetleri

Gedizli Kabûlî, *Divan’ına* Özdemiroğlu Osman Paşa’yı medhettiği bir kaside ile başlar. Osmanlı’nın meşhur veziriazamlarından olan ve Şirvan, Kafkasya bölgelerine yaptığı seferlerle adını duyuran Paşa, şair tarafından pek çok kez övülmektedir. Paşa’nın hükmü İskender gibi doğudan batıya her yeri kaplar. Beyitte geçen Şam, şehir anlamından çok, Şam ve çevresindeki bölgeyi kapsar, diyebiliriz:

Sikender gibi hükmüñ Şâm u şarka ‘âm u şâmıldür

Revândur şarkdan garba nefâz-ı emr ü fermânuñ (Kabûlî Divanı, Kaside.1/3)

Cinânî, Rumeli kazaskeri Sun’ullah Efendî’ye yazdığı bir medhiyede Rûm’un, yani Anadolu’nun, şark vilayetlerine övünmesinin acayip karşılanmayacağını belirtir:

Kaddi gibi nihâl-i büleñ itdi terbiyet

Rûm eylese aceb mi eger Şâma iftihâr (Cinânî Divanı, Kaside.29/15)

Dukakinzâde, ilim sultanlığını tüm Doğu vilayetlerinin saltanatına değişmez:

Gel ma’rifetün tahtına sultân olağör kim

Bir çöpçe degül saltanat-ı Şâm u Irâk’ı

(Dukakinzâde Ahmed Bey Divanı, Şiir.12.I/2)

3.15. Şam-Zengîler

Zengîler, 12. yüzyıl başlarında, Musul ve Halep merkez olmak üzere el-Cezîre, Doğu Anadolu ve Suriye’de hüküm süren Türk-İslâm hânedanıdır (Öğün Bezer, 2013: 268). Şairlerimiz tarafından hem zenci/siyah, hem de Zengî hanedanı anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır. Aşağıdaki şekillerde beyitlere konu edilmiştir:

Şafak sanmañ ki gâr-ı çarh içinde Rüstem-i hurşîd

Döküp zengî-i Şâmuñ kanını al oldı dâmânı (Bursalı Rahmî Divanı, Kaside.1/5)

Var ise zengî-i Şamuñ görünür dendânı

Şâd olup handeler itdi bulıcak îde visal (Ümîdî Ahmed Divanı, Kaside.3/15)

Arz-ı hüsn itmegiçün geldi diyâr-ı Şâma

Zengî-i çerh takup pâyına sîmîn halhal (Ümîdî Ahmed Divanı, Kaside.3/12)

3.16. Sevgili ile İlgili Benzetmeler

Şam, “akşam” anlamı göz önünde bulundurularak, sevgilinin siyah saçlarına, kâkülüne, beyaz yüzündeki bene vs. benzetilir. Bu başlık altında, incelenen eserlerde geçen her “şâm” kelimesi verilmeyecektir. Şehir anlamını da ihtiva eden kelimelerin geçtiği beyitler ele alınmıştır.

Revânî, sevgili uğruna Mısır ve Şam’ı feda eder:

Müsâfir olalı kûyunda gönlüm

Bağışladım sana ben Mısır u Şâmı (Revânî Divanı, Gazel.450/4)

Hayâl-i hatt-ı zülfünü görüp meclisde Câmîler

Didi kara haber virdi bu ehl-i câma Şâmîler (Enverî Divanı, Gazel.43/1)

⁶ Ayrıntılar için çeşitli haberlere bkz. Ali Tarık Hatipoğlu. 2014. <http://halkgazetesi.net/?sf=koseyazisi&kayitno=53254&yazarno=47> ; <http://dogader.org/index.php/bilgi/178-katil-tohumlar-> (E.T:01.12.2015)

Câmlılar mecliste saçının kılının hayalini görüp, "Şamlılar kadeh ehline kara haber verdi" dedi.

Yukarıdaki beyitte Câm, hem şehir hem kadeh; Şâm da hem şehir hem gece anlamında kullanılmıştır. Sevgilinin saçındaki her bir kıl, "Şamlı" olarak kişileştirilmiştir.

Sevgilinin saçının beyaz yüzünü örtmesi, Anadolu'dan Şam'a gitmeye teşbih edilir:

Ka'be-i hüsnî yüzün örter-ise zülf-i siyeh

Rûm'dan Şâm'a varup eyleyelüm 'azm-i Hicâz (Bâli Divanı, Gazel.69/4)

Şam'ın da içinde bulunduğu ve kelime oyunları ile dolu bir beyit, İbn-i Kemâl tarafından dillendirilir. Sevgilinin yanağı Mısır ülkesi, saçları ise Şam'dır:

Ruhundan görmedün şâdî yüzün zülfi gamın hoş gör

Geç andan düş bu sevdâya ki Mısır olmazsa Şâm olsun

(İbn-i Kemâl Divanı, Gazel.311/5)

Figânî, tamamen savaş argümanlarıyla dolu bir bendinde, sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarını zırh giyen Şâmilere benzetir:

Kirpigün cân ü gönül kasdına hançerler çeküp

Hattuñ İslâm iline yağmacı kâferler çeküp

Çeşm-i hûnhâruñ öñine kâkülün serler çeküp

Ruhlaruñ devrinde Rûm üstine leşkerler çeküp

Zülf-i pür-çînün zırhlar geydi Şâmiler gibi (Figânî Divanı, Tahmis.I.4/e)

Meşâm-ı cânê bu kim zülf-i 'anberfâmdan gelmiş

Pür olmuş nâfedür iy hâce gûyâ Şâm'dan gelmiş (Süheylî Divanı, Gazel.135/1)

Ey hoca! Bu (koku), can burnuna amber renkli saçtan gelmiştir. (O) Dopdolu bir nafedir, sanki Şam'dan gelmiştir.

Sevgilinin saçından yanağına inmek, Şam'dan Kâbe'ye gitmek gibidir:

Şâmdan Ka'beye gitmek gibidür zülfünden

Safha-i ârizuña 'azm-i dil-i nâ-kâmuñ (Bağdatlı Rûhî Divanı, Gazel.695/4)

Azîzî, sevgilinin yüzünü Kâbe'ye, yüzündeki beni ise Şam'dan Kâbe'yi tavaf etmeye gelmiş insanlara benzetir:

Kıblem yüzünde hatt-ı siyâhuñ gören sanur

Gelmiş tavâf-ı Ka'be eder ehl-i Şâmdur (Azîzî Divanı, Gazel.78/3)

Mısır-ı haddüñle sevâd-ı hatuñı seyr edenün

Görünür mi gözine Ka'be yahod Şâm-ı şerif (Azîzî Divanı, Gazel.177/2)

Mısır-ı hüsninde sevâd-ı hat-ı yâri görsün

Harem-i Ka'bede görsem diyen ehl-i Şâmı (Azîzî Divanı, Gazel.364/2)

Gelibolulu Âlî'ye göre sevgilinin beni Şam'dan daha değerlidir:

Hatuñı Şâma dişlerün 'Adene

Leblerün Kandehâra virmezler (Gelibolulu Âlî, Gazel.117/3)

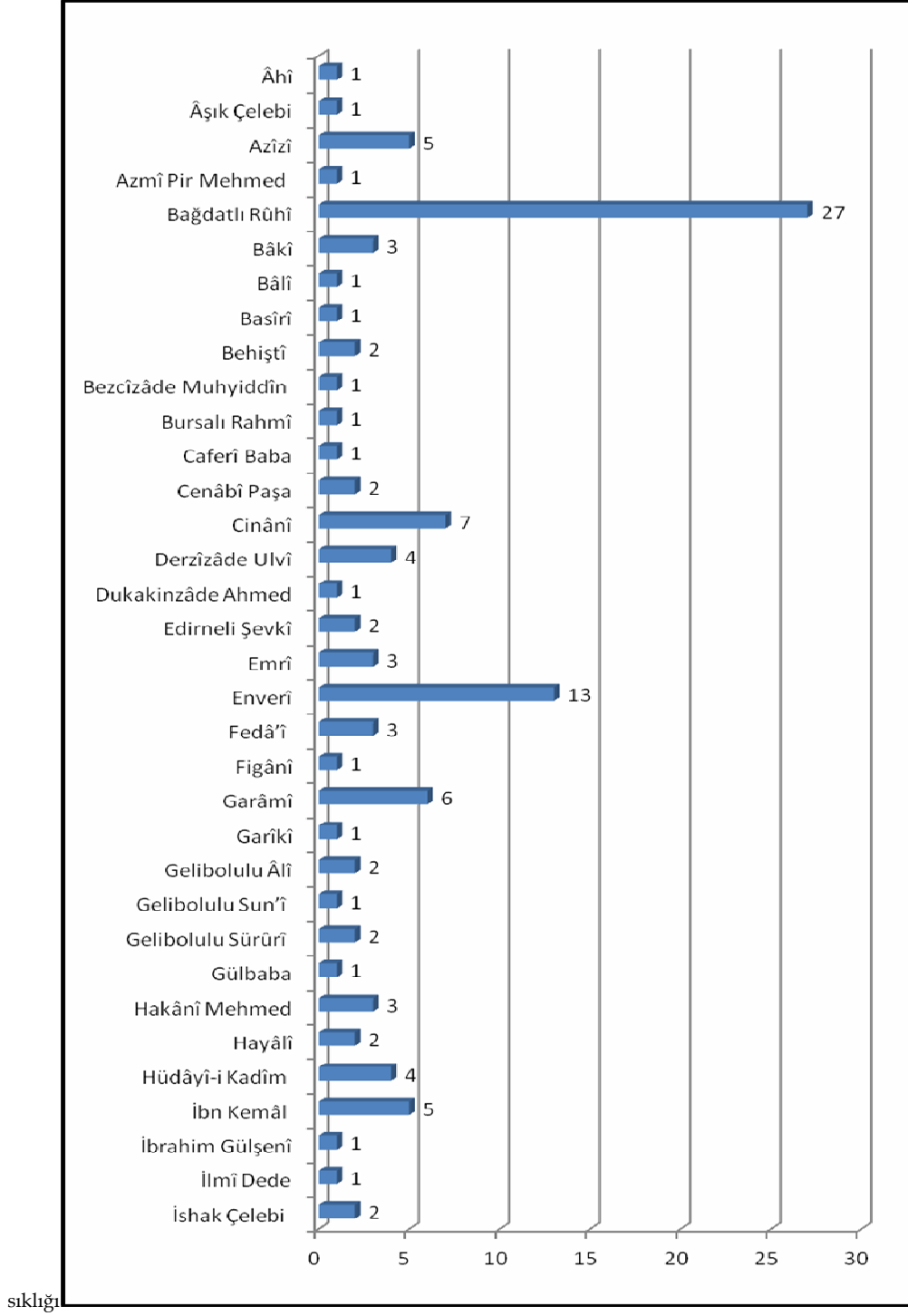
Sevgilinin beni, Şam'dan çıkıp Mısır'a gelmiş, dudaklarından dökülecek şeker gibi tatlı sözleri duymak için yumulmuş bir insan gibidir:

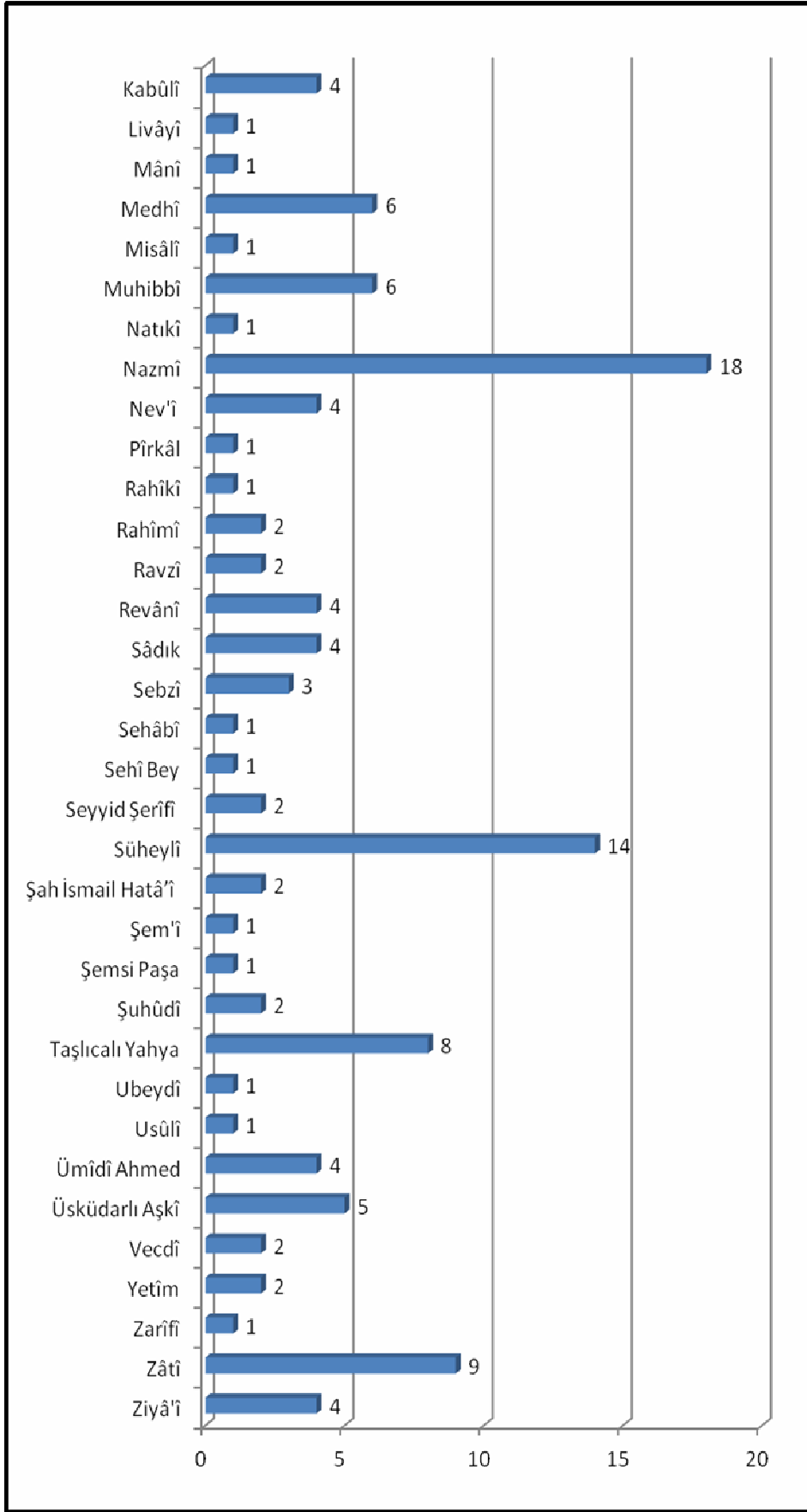
Hatt-ı la'lüñ miyânında şu sevdâger durur hâlün

Yuñulmuş kand için Mısra sevâd-ı Şâmdan çıkmış (Gelibolulu Âlî, Gazel.240/5)

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere Şam, 16. asır divanlarında toplam 232 kez geçmiştir. Şam, en fazla Bağdatlı Rûhî tarafından kullanılmıştır. Şair, doğup yetiştiği topraklara olan ilgisini şiirine yansıtmıştır.

Tablo 2. 16. yüzyıl divan şiirinde Şam şehrinin geçme

Sonuç

Suriye günümüzde, beş yıldır içinde bulunduğu savaşıyla her ne kadar yıkılmaya ve yok olmaya yüz tutmuş bir ülke olsa da, yüzyıllar boyu çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve bu sayede gelişip zenginleşmiş bir yerleşim yeridir. Akdeniz'e kıyısının olması, ülkenin önemini daha da arttırmaktadır. Her dönem adından sıkça söz ettiren şehirleri ile klasik Türk edebiyatına da konu olmuştur.

16. yüzyıl divanlarında, günümüzde Suriye sınırları içerisinde bulunan üç şehir tespit edilmiştir: Halep, Hama ve Şam. Bu şehirlerin en dikkat çeken somut özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir: *Halep*, cam ürünleri; *Şam*, kıyametin alametlerinden birisi olarak Hz.İsa'nın Ak Minare (Emeviye Camii)'ye inmesi, savaş aletleri, Hac yolculuğunda önemli duraklardan biri olması, ilk kâğıt üretim merkezlerinden biri olması, gülsuyu, cam endüstrisindeki önemi, şeker kamışı, kumaş ticaretinde önde olması.

Halep; Arap şehri ve ilim yuvası olması ve şehre gelen valilere düşürülen tarihlerle dile getirilmişken Şam; genellikle siyasi ilişkiler çerçevesinde, devlet büyüklerine sunulan tarih ve mehdiyelerde, sefer ve fetihler dolayısıyla geçer.

Şam ile klasik şiirdeki sevgili metaforu arasında bir bağ kurulduğu görülmüştür. Sevgilinin saç, beni ve sevgiliye feda edilmesi dolayısıyla Şam şehri dikkat çekicidir.

Halep ve Şam şehirleri en çok Bağdatlı Rûhî tarafından kullanılırken; Hama'ya yalnızca *Gedizli Kabûlî Divanı*'nda rastlanmıştır.

KAYNAKÇA

- ACLÜNÎ (1997). *Keşfü'l-Hafâ ve Müzile'l-İlbâs*, C.1, n.397, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- ADAK, Abdurrahman (2011). *Za'fi-i Gülşenî Divânı*, İstanbul: Kent Işıkları Yayınları.
- AFYONCU, Erhan (2010). "Şemsi Ahmed Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.38, İstanbul.
- AK, Coşkun (2001). *Bağdatlı Rûhî Divanı Karşılaştırmalı Metin*, C.1-2, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- AKKAYA, Mehmet (1992). "Şemsi Paşa Divânı (İnceleme-Edisyon Kritikli Metin)", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- AKSOY, Arif Edip (2011). "Garikî Divânı Bahrû'n-nihâye (İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- ALTUN, Kudret (1999). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divânı (Vârîdâtü'l-Enika)*, Niğde: Özlem Kitabevi.
- AMAR, Zohar (2005). "Ortaçağ'da Suriye'de (Eş-Şam) Kâğıt Endüstrisi Tarihi", *Tarih Dergisi*, S.42. <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iutarih/article/view/1023016758/1023015945> (E.T: 18.05.2015)
- ARMAĞAN, A. Latif (2000). "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (Menâzilü'l-Hacc)", *Osmanlı Araştırmaları XX*, İstanbul.
- AVŞAR, Ziya. [t.y.]. *Revânî Divânı*, KTB/e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78396/revani-divani.html>
- AYDEMİR, Yaşar (2007). "Şiir Aynasında Halep", *Ekev Akademi Dergisi*, S.31.
- AYDEMİR, Yaşar (2007). *Ravzî Divanı*, Ankara: Birleşik Kitabevi.
- AYDEMİR, Yaşar. [t.y.]. *Behiştî Divânı*, KTB/e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10597,behistpdf.pdf?0>
- AYVERDİ, İlhan (2006). *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, C.1, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- BAŞPINAR, Fatih (2013). *Garâmî: Divân (İnceleme-Metin)*, İstanbul: Yedirenk.
- BAYAK, Cemal. [t.y.]. *Şehâbî Hüsâmü'd-dîn bin Hüseyin, Şehâbî Divânı*, KTB/e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78399/sehabi-divani.html>
- BUYRUK, İbrahim Etem (2009). "Ümîdî Ahmed Divânı (İnceleme-Metin-Özel Adlar Dizini)", Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- BUZPINAR, Şit Tufan (2010). "Şam (Osmanlı Dönemi)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.38, İstanbul.
- CEYLAN, Ömür (2007). *Kuşlar Divanı-Osmanlı Şiir Kuşları*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- CİHAN, Selim (1996). "Cenâbî Paşa ve Divanı", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- ÇAKAR, Enver (2003a). "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S.1, Elazığ.
- ÇAKAR, Enver (2003b). *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed ve Tanyeri, M.Ali (1987). *Zâtî Divânı Edisyon Kritik ve Transkripsiyon-Gazeller Kısmı III.Cild*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed ve Tanyeri, M.Ali (1990). *Üsküblü İshak Çelebi Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1977). *Yahyâ Bey Divânı Tenkidli Basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- ÇELEBİ, İlyas (2000). "İsâ (Kelâm)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.22, İstanbul.
- ÇETİN, İsmail (1993). "Derzi-zâde Ulvî (Hayatı Edebi Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni)", Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- DEMİREL, Mustafa (1996). *İbn-i Kemâl Divânı Tenkidli Metin*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı Resmî Sitesi, <http://mushaf.diyaret.gov.tr/>
- DOĞAN, Faruk (2013). "18. ve 19. Yüzyıllarda Şam-Medine Hac Yolu ve Güvenliği: Cerde Başbuğluğu", *Tarih Okulu Dergisi*, S.XV.
- ELDEM, Edhem; Goffman, Daniel ve Masters, Bruce (2003). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti-Halep, İzmir ve İstanbul*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ERDOĞAN, Mustafa (2011). *Bursalı Rahmî ve Divânı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ERDOĞAN, Mustafa (2013). *Gedizli Kabûlî ve Divanı*, Kütahya: Gediz Belediyesi Kültür Yayınları.
- ERSOY, Ersen (2013). *Azîzî Divânı*, İstanbul: Akademi Titez Yayınları.
- EVLYÂ ÇELEBİ b. Derviş Mehmed Zillî (2011a). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi-1*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Zekeriyâ Kurşun, İbrahim Sezgin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- EVLYÂ ÇELEBİ b. Derviş Mehmed Zillî. 2011b. *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi-2*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GÜLHAN, Abdülkerim (1996). "Hakânî Mehmed Bey Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divan'ının Tenkitli Metni", Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- HARİTÂNÎ, Mahmûd (1997). "Halep (Son Dönem)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.15, İstanbul.
- HARMANCI, Esad (2007). *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ Divânı*, KTB/e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10650,girismetinpdf.pdf?0>
- HARTMAN, R (1997). "Şam", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.11, Eskişehir.
- HATİPOĞLU, Ali Tarık. <http://halkgazetesi.net/?sf=koseyazisi&kayitno=53254&yazarno=47>
- <http://dogader.org/index.php/bilgi/178-katil-tohumlar->
- İLGÜREL, Mücteba (1993). "Canbolatoğulları", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.7, İstanbul.

- KARADEMİR, Zafer (2015). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500/1700)", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S.37.
- KARAHAN, Abdülkadir (1966). *Figânî ve Divânçesi*. İstanbul.
- KARTAL, Ahmet (2014). "Klasik Türk Şairinin Dilinden Halep", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.12, İstanbul.
- KILIÇ, Remzi (1999). "Kanunî Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi'nde (1533-1535) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler", *Bilig Dergisi*, S.9, Ankara.
- KOÇ KESKİN, Neslihan (2005). "Burdur Gülünden Elde Edilen Mamüller ve Divan Şiirinde Gül Mamülleri", *1.Burdur Sempozyumu*, Burdur. <http://sempozyum.mehmetakif.edu.tr/1burdursempozyumu/cilt2/2.12.pdf> (E.T: 18.05.2015)
- KOÇU, Reşat Ekrem (1967). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- KURNAZ, Cemal ve Tatçı, Mustafa (2001). *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- KÜÇÜK, İslam (2008). "Pîrkâl Divânı (İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Üniversitesi.
- LEEUEWEN, Richard Van (2012). *Bir Osmanlı Şehri Şam, Vakıflar ve Şehir*, İstanbul: Küre Yayınları.
- MANTRAN, Robert (1997). "Hama", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.15, İstanbul.
- MASTERS, Bruce (1997). "Halep (Osmanlılar Dönemi)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.15, İstanbul.
- MERMER, Ahmet. (2004). *Kütahyalı Rahîmî ve Divânı*, İstanbul: Sahhaflar Kitabevi.
- OKUYUCU, Cihan (1994). *Cinânî, Hayatı Eserleri Divanının Tenkitli Metni*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ONAY, A.Talat (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖĞÜN BEZER, Gülay (2013). "Zengiler", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.44, İstanbul.
- ÖNGE, Derya (2013). "Klasik Türk Şiirinde Haberleşme", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmed Vakaf Üniversitesi.
- POLAT, Nâzım H (2001). *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine-Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- SALMAN, Fikri (2004). "Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz", *Journal Of Fine Arts*, S.6.
- SAMIKIRAN, Oğuzhan (2013). "Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)", Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- SARAÇ, Mehmet A. Yekta. [t.y.]. *Emrî Divânı*, KTB/e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78368/emri-divani.html>
- SERİN, Muhittin (2013). "Yakût el-Müsta'sımî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.43, İstanbul.
- SUNAL, Arif (2014). "Sâdık Divânı (İnceleme-Metin)", Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- SÜZEN, Hüseyin (1994). "Dukakinzade Ahmed Beg Divanı", C.I-II, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- ŞAHİN, Cemaleddin (2009). "Suriye (Fizikî ve Beşerî Coğrafya)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.37, İstanbul.
- ŞANLI, İsmet (2003). *Fidâyî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı'nın İncelenmesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- TARLAN Ali Nihat (1967). *Zâtî Divânı Edisyon Kritik ve Transkripsiyon-Gazeller Kısmı I. Cild*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- TARLAN, Ali Nihad (1992). *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TOLASA, Harun (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TOMAR, Cengiz (2010). "Şam", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.38, İstanbul.
- TOPALOĞLU, Bekir (1993). "Cennet (Cennetin İsimleri)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.7, İstanbul.
- UZUN, Süreyya (2011). "Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. Yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- ÜNVER, Niyazi (2010). "Gelibollu Sürûri ve Divanı", Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- ÜST, Sibel. [t.y.]. *Edirneli Nazmî Divânı*, KTB/e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78367/edirneli-nazmi-divani.html>
- YAKAR, Halil İbrahim (2010). *Edirneli Şevkî Divanı*, Konya: Palet Yayınları.
- YAŞAR, Muhammed (2005). "Bâlî Hayatı Edebî Kişiliği Divânının Tenkitli Metni (İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- YÂZİCİ, Tâlib (1997). "Halep", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.15, İstanbul.
- YEKBAŞ, Hakan (2011). "Sebzî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)", Doktora Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- YILDIRIM, Ali (2000). "16. Yüzyılda Büyük Bir Devlet Adamı ve Edebiyat Hamisi Defterdar İskender Çelebi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.1, Elazığ.
- YURTSEVEN, Necmettin (2003). "Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lügatler ve Sünbül-zâde Vehbî'nin Nuhbe'si", Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.